

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 616.896-053.6-085.851

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.3.7>

Бурлачук Л. Ф.

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри клінічної психології
Київського інституту сучасної психології та психотерапії*

Лисенко І. П.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри клінічної психології
Київського інституту сучасної психології та психотерапії*

Діденко С. В.

*кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри психодіагностики та клінічної психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

РОЛЬ ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ У РОЗВИТКУ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

THE ROLE OF THE LIFE SCENARIO IN THE DEVELOPMENT OF AUTOBIOGRAPHIC MEMORY

У статті розкрито сутність поняття «автобіографічна пам'ять» (АП) як специфічної мнемічної системи, яка значним чином відрізняється у людей різного віку та статі залежно від індивідуального життєвого досвіду та «життєвих сценаріїв». АП визначається як власне уявлення про загальні або особливі події та факти, пройдений відрізок життєвого шляху. Дослідження АП дозволяють виявити структурні та функціональні закономірності, що не властиві іншим видам пам'яті, та отримати нові для психологічної науки фундаментальні знання, які сприяють відповіді на питання про універсальність тих законів роботи пам'яті, які дотепер вважалися загальними для всіх мнемічних процесів особистості, пов'язаних з подіями життя. Поняття «культурний життєвий сценарій» дає змогу зрозуміти, що сценарність особистого минулого посилюється в процесі онтогенетичного розвитку і соціалізації дитини. Проте більшість значущих подій, про які згадує доросла людина, представляючи історію свого життя, входять у зміст типового життєвого сценарію. Проблема вивчення АП перебуває на стику дослідження особистості і пам'яті та дозволяє знайти нові ракурси їх вивчення. АП є базисом самосвідомості особистості, а її закономірності пов'язані не тільки з мотиваційно-смысловими, емоційними процесами та когнітивними процесами, а і з життєвими сценаріями. Проведений аналіз довів, що АП має специфічні, властиві тільки цьому виду пам'яті функції і закономірності, суб'єктивне відображення пройденого людиною відрізка життєвого шляху, актуалізацію автобіографічних значущих подій і станів, якими визначається самоідентичність особистості. У статті розглянуті види життєвих сценаріїв та наданий аналіз їх ролі у розвитку автобіографічної пам'яті у жінок та чоловіків різного віку, вікових та статевих відмінностей вивчення особливостей АП.

Ключові слова: автобіографічна пам'ять, життєвий сценарій, вік, психодіагностика, самоідентичність особистості, Я-концепція.

The article reveals the essence of the concept of autobiographical memory (AP) as a specific mnemonic system, which differs significantly in people of different ages and genders, depending on individual life experiences and "life scenarios". AP is defined as one's own idea of general or special events and facts of the past segment of life. Research AP reveals structural and functional patterns not inherent in other types of memory, and gain new fundamental knowledge for psychological science, which helps to answer the question of the universality of those laws of memory, which until now were considered common to all mnemonic processes personalities associated with life events. The concept of "cultural life scenario" makes it possible to understand that the scenario of the personal past is amplified in the process of ontogenetic development and socialization of the child. However, most of the significant events that an adult mention when presenting the story of his life are included in the content of a typical life scenario. The problem of studying AP is at the intersection of the study of personality and memory and allows you to find new perspectives on their study. AP is the basis of self-consciousness of the individual, and its patterns are associated not only with motivational-semantic, emotional processes and cognitive processes, but also with life scenarios. The analysis proved that AP has specific functions and patterns inherent only in this type of memory, subjective reflection of the segment of life passed by man, actualization of autobiographical significant events and states that determine the identity of the individual. The article considers the types of life scenarios and provides an analysis of its role in the development of autobiographical tents for women and men of different ages, age and gender differences in the study of the characteristics of AP.

Key words: autobiographical memory, life scenario, age, psychodiagnostics, self-identity, self-concept.

Вступ. Постановка питань про те, які події і ситуації формують життєвий шлях людини і як будується репрезентація минулого, вимагає звернення до психологічної структури, відповідальною за формування, підтримання та розвиток самосвідомості особистості в особливому вимірі – автобіографічній пам'яті. Автобіографічна пам'ять (АП) визначається як вища мнемічна функція, організована за смисловим принципом, що оперує з особистісно віднесеним досвідом [1; 2].

Одним з найбільш значущих підходів до вивчення АП є соціокультурний підхід [3; 4; 5; 6]. Згідно з роботами дослідників цього напрямку, АП є онтогенетичним новоутворенням, яке має культурно специфічні форми, що розвиваються у соціальній взаємодії. На тему соціальної зумовленості АП проведено безліч досліджень, результати яких відображають важливість батьківської участі і заохочення спогадів дитини, а також значимість для становлення цілісної автобіографії уявлень про типовий зміст «розкладу подій життя».

Поняття «культурний життєвий сценарій» було введено в проблематику вивчення АП Д. Бернтсеном і Д. Рубінім [3]. За результатами крос-культурних досліджень щодо уявлень про життєві сценарії було зроблено висновок, що сценарність особистого минулого – універсальний феномен (варіації не є значущими), прояв якого посилюється в процесі онтогенетичного розвитку і соціалізації дитини. Так, якщо вона в дитячих спогадах ще представлена слабо, то вже 15-річні підлітки під час виконання інструкції написати есе про своє майбутнє життя включають у нього до 60% сценарних подій [6]. Проте більшість значущих подій, про які згадує доросла людина, представляючи історію свого життя, входять у зміст типового життєвого сценарію [7].

Функціональний репертуар АП складається в процесі онтогенетичного розвитку, в якому визначальними виступають комунікативні функції, які формуються за допомогою мовної взаємодії дитини і дорослого. Емпірично показано, що заохочення до детальних розповідей сприяє збільшенню доступності особистого минулого для суб'єкта, а звернення до конкретного епізоду з певною метою, заохочення вибірковості спогадів, навпаки, призводить до ускладнень у роботі з минулим досвідом [8]. Таким чином, на початкових стадіях розвитку АП діти запозичують модель поведінки до автобіографічного досвіду, яку їм презентують батьки. Дитина не стільки згадує епізод минулого сама, скільки відтворює розповідь батьків про цей епізод. Чим краще повторюється розповідь, тим більше це заохочує батьки, що підсилює мотивацію дитини імітувати ту вербальну форму, яку їй транслують дорослий. У разі партнерських відносин у ситуації спільної побудови автобіографічного оповідання стимулюється не проста репродукція, а власна активність у відтворенні епізоду минулого. У дитини виробляється власна позиція стосовно розповіді, здатність оцінювати істинність спогадів.

Від комунікативних функцій АП виокремлюються саморегуляційні і прагматичні функції. Най-

більш пізніми є екзистенційні функції, що вимагають достатнього рівня зрілості особистості [1; 2]. У результаті у суб'єкта формується систематизована історія власного життя – «суб'єктивна картина життєвого шляху».

Емпіричні дослідження показують, що здатність суб'єкта створювати зв'язні наративи розвивається до пізнього підліткового віку [6; 7; 8]. АП кристалізується в єдину історію, яка організована за певними правилами, в ній містяться як ідея саморозуміння, пояснення себе, так і ідея прогнозування і антиципації майбутніх подій. На такому етапі розвитку АП змінюється джерело мотивації звернення молодшої людини до минулого досвіду. Від зовнішнього спонукання згадувати життєві події, що відбулися, підліток переходить до внутрішніх детермінант відтворення автобіографічного матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культурні життєві сценарії як соціальні зразки організації минулого досвіду виступають специфічними для АП засобами розвитку. Різноманіття конкретних культурних життєвих сценаріїв, узагальнення яких є джерелом індивідуалізації АП, збирається в три загальні категорії: типовий сценарій, сімейний сценарій, медійні сценарії.

Оскільки типовий сценарій – це культурно зумовлене семантичне знання, воно присутнє навіть у тих представників соціальної групи, які ніколи не переживали подій, що включаються у сценарій. Крім властивої типовому сценарію абстрактності, слід підкреслити соціальну бажаність подій, що входять до нього, що видається цілком зрозумілим фактом: люди вважають за краще прогнозувати наступ позитивних подій та ігнорувати оцінку ймовірності негативних («думати про хороше і не думати про погане»). Отже, типові сценарії парадоксальним чином не відображають звичайне життя, а презентують її бажаний варіант.

Одним з дискусійних питань є детермінація опосередкування АП типовим сценарієм життя. Зарубіжні дослідники безпосередньо пов'язують зміст автобіографії і послідовність дій сценарію [3; 4]. Таким чином, розвиток АП зумовлюється використанням низки взаємодіючих соціокультурних засобів.

Засвоєння сімейного сценарію розуміється як представленість у пам'яті людини значущих подій життя своїх батьків, близьких родичів (це інформованість про те, як жили предки, знання сімейних архівів).

Різновидом медійного сценарію є літературний життєвий сценарій, який містить сукупність уявлень суб'єкта про можливу подієвість життя, моделі і ідеали поведінки почерпнутих з власне культурних (у вузькому розумінні цього поняття) джерел, таких як кінематограф, театр, література, ЗМІ тощо. Літературні сценарії є варіантами проживання життя, осмислені шкальною особистісною позицією і майстерністю письменника. Відповідно, в такому виді культурного життєвого сценарію типово в житті передається автором як індивідуальне (як правило,

підкреслюється унікальність долі літературного героя). Найбільш багатим матеріалом для експлікації літературних сценаріїв є твори класичної романної форми. Жанр роману передбачає розповідь про тривалі життєві періоди персонажів, нерідко читач отримує можливість простежити долі героїв від їх народження до смерті, а іноді в романі представлене життя декількох поколінь. У такому контексті роман є найбільш сценарним літературним жанром.

Метою дослідження стало вивчення ролі життєвого сценарію у розвитку автобіографічної пам'яті у жінок та чоловіків різного віку, вікових та статевих відмінностей вивчення особливостей АП. Задля цього вибірці досліджуваних з віковим діапазоном від 18 до 59 років (яку потім було поділено на дві, згідно з класифікацією ВОЗ – осіб молодого (18–44 роки) та середнього (45–59) віку), до якої увійшли як жінки, так і чоловіки, було запропоновано методики відтворення та інтерпретації подій власного життя, а також опитувальник «Функції автобіографічної пам'яті».

У ході аналізу даних було виявлено, що за комунікативною функцією тільки група чоловіків молодого віку має показники низького рівня (48% мають низький рівень за цією функцією і лише 16% – високий), усі інші групи мають показники на середньому рівні (44% досліджуваних у кожній групі мають високий рівень, низький – у 12–24% досліджуваних). Також взагалі у двох групах чоловіків (молодого та середнього віку) комунікативна функція АП значно менше виражена, ніж у двох групах (молодого та середнього віку) жінок. Аналогічно у групі людей молодого віку вона також виражена менше, ніж у людей середнього віку.

Саморегуляційна функція мала високі показники в усіх групах досліджуваних за винятком групи жінок молодого віку, ця група мала показник на середньому рівні. Прагматична функція, як у групі чоловіків, так і у групі жінок різного віку, перебувала на середньому рівні. Більше 40% досліджуваних у 4 основних групах мали показники на високому рівні, низькі показники спостерігалися у 36% досліджуваних. Лише в групі чоловіків молодого віку однакова кількість досліджуваних мали показники високого та низького рівня – по 44%.

За шкалою поліфункціональності група жінок молодого віку мала показники на високому рівні (76% досліджуваних мали високий рівень, тільки 8% – низький). Групи чоловіків та жінок середнього віку мали середній рівень за цим показником. Найнижчі показники спостерігалися у групі чоловіків молодого віку – 60% досліджуваних мали низький рівень, 24% – високий.

Саморегуляційна функція була менш значущо вираженою у групі молоді порівняно з людьми середнього віку. Дуже цікавою є значущість відмінностей за зрілістю АП: більш вираженою зрілість АП відзначалась у групі молоді порівняно з людьми зрілого віку, що підтверджується домінуванням зрілості АП у групі юнаків над групою жінок зрілого віку та дівчат над тією ж групою.

Найбільша кількість показників значущості спостерігалась у показнику поліфункціональності. Знаючи більші показники були відзначені в групі жінок молодого віку, ніж у групах жінок середнього віку. У групі юнаків спостерігалися менші показники поліфункціональності, ніж у групі жінок зрілого віку (незначущо).

Таким чином, можна сказати, що основні виявлені функції АП – комунікативна, прагматична, саморегуляційна – перебувають на середньому рівні та досить активно використовуються в усіх групах досліджуваних. Комунікативна функція використання автобіографічних спогадів є більш притаманною групам жінок та людей середнього віку. Саморегуляційна функція частіше використовується у групі молоді, ніж у людей середнього віку. Поліфункціональність була більш вираженою у групі жінок загалом. Згідно з показниками поліфункціональності АП, для чоловіків різного віку та жінок середнього віку звернення до своїх спогадів є досить важливим, для жінок молодого віку це не було дуже значущим. Таким чином, наші дані підтверджують теорії щодо того, що АП реалізується як вища психічна функція і розвивається в онтогенезі пізніше за інші види пам'яті. Знайдені вікові відмінності поліфункціональності АП підтверджують це теоретичне положення і показують, що з віком відбувається кристалізація функціонального стилю АП.

Метою методики відтворення та інтерпретації подій власного життя є збір автобіографічних спогадів досліджуваних. Усім групам досліджуваних було запропоновано написати три найважливіші події життя. У разі виникнення питань у досліджуваних інструкція не пояснювалась. Після написання трьох подій досліджуваним пропонувалося провести ранжування за значущістю для них відтворених подій: найважливіше поставте на 1 місце, потім визначте 2 і 3. Таким чином стало можливим отримати показники відношення до подій власного життя.

У результаті було проаналізовано 240 подій з усіх груп досліджуваних та за допомогою контент-аналізу було виділено 5 видів відтворення подій:

1) вказування події – відтворення факту самої події. Без будь-якого її опису (наприклад, «шлюб», «народження дітей», «подорож до іншої країни» тощо);

2) вказування події з аргументацією – відтворення факту події та аргументація причин звернення події або аргументація важливості такої події для досліджуваного (наприклад, «Мій вступ до ВНЗ, адже це було найважливішим для мене в той момент» тощо);

3) подія-спогад – відтворення в описі своїх емоцій, переживань, вражень та думок на момент здійснення події, опис подробиць та характеристик події (наприклад, «Пам'ятаю, мені було десь 7 років, я був так вражений смертю своєї бабусі... Нічого не розумів на той момент, але пам'ятаю безпорадність матері та метушню навкруги» тощо);

4) міркування – відтворення своїх думок без вказування чіткої події (наприклад, «кохання – найліпше

відчуття у світі, коли людина знаходить свою другу половинку, це є незабутньою та радісною подією всього життя»);

5) подія-стимул – відтворення події та вказування на її стимулюючу дію на подальше життя (наприклад, «смерть батька. Ця подія стала для мене поштовхом для продовження справи його життя»).

Аналізуючи отримані дані за всіма групами досліджуваних, можна стверджувати, що найбільш поширеним видом відтворення спогадів є згадування подій з аргументацією, що було більш характерним для жінок.

Найменш поширеним було згадування подій-стимулів та відтворення міркувань за вибраною темою. Це було притаманним для всіх груп досліджуваних. Хоча доволі поширеним є і звичайне вказування події, особливо серед чоловіків, чоловіки молодого віку просто вказують на подію значущо частіше, ніж жінки молодого віку.

Також поширеними були власні події-спогади, що було більш характерним для людей молодого віку. Події-спогади жінки зрілого віку відтворюють значущо частіше, ніж чоловіки зрілого віку.

Усі відтворені події було проаналізовано за темами цих спогадів та було виділено 11 основних тематичних груп:

1) батьківська родина: теми народження братів/сестер/небожів, шлюб братів/сестер, переїзд родини в інший дім/місто, смерть родичів, автокатастрофа (із членами сім'ї) тощо;

2) власна родина: теми власного шлюбу, зміни прізвища, народження дитини, розірвання шлюбу тощо;

3) особисте життя: теми власного народження, закоханості/першого побачення, першого сексуального досвіду, свободи, змінення релігійних переконань, здоров'я тощо;

4) прагнення та досягнення: теми самоствердження, досягнення, власної неперевершеності, життєвого призначення тощо;

5) навчання: теми вступу/закінчення школи, вступу/закінчення ВНЗ, інших видів навчання;

6) робота: теми вступу на роботу, першої зарплатні, звільнення;

7) тема армії;

8) тема суспільно-політичного життя (політичних подій);

9) теми вільного часу: подорож, спілкування з іншими, покупки, спорт, свята, пригоди, відпочинок;

10) тема смерті: смерть родичів, хвороба, автокатастрофа;

11) ема народження: власне народження, народження родичів, народження власних дітей.

Найбільш поширеними темами серед усіх груп досліджуваних було виявлено теми родини (власної та батьківської), особистого життя, навчання та теми проведення вільного часу.

Серед групи жінок частіше траплялися теми, які були пов'язані із власною родиною та навчанням, а в групі чоловіків – теми власної родини та особис-

того життя. Для групи людей середнього віку тема власної родини була найбільш поширеною (їй віддавалося більше 40% усіх спогадів) та траплялася значущо частіше, ніж у молоді. Серед людей молодого віку майже однаково траплялися теми особистого життя та навчання. Це можна пов'язати з тим, що люди відтворюють теми, яким приділяється більше часу та уваги у тому чи іншому віці (міжособистісне спілкування та учбово-професійна діяльність з провідною діяльністю у молодому віці, а родина є найбільш типовим середовищем життя людини зрілого віку). Найменше уваги у всіх групах досліджуваних приділялося темі суспільно-політичного життя.

Окремими темами були виділені теми смерті та народження. Остання відзначалася часто у людей зрілого віку. Тема смерті також була більш поширеною серед людей зрілого віку, що може бути пов'язане з тим, що протягом життя люди частіше стикалися зі смертю (родичів, друзів або близьких), ніж молодь.

Незважаючи на різноманітні теми, які траплялися у спогадах, найчастіше події власного життя оцінювалися досліджуваними позитивно або нейтрально, тобто частіше згадувалися приємні або нейтральні події стосовно досліджуваного. Загалом, люди зрілого віку не були схильні вживати яскраві, емоційно забарвлені слова та вирази у відтворенні подій власного життя. Водночас люди молодого віку використовували позитивний та нейтральний опис подій власного життя, що може бути пояснено як небажання викривати свої емоції перед незнайомою людиною, так і тим, що (як було зазначено вище) найчастіше згадуються події з аргументацією, які здебільшого виключають можливість опису емоційного стану або оцінки події: використовується більш логічне, раціональне викладення інформації.

Усі досліджувані не вказували на давність своїх спогадів (давність спогадів неможливо встановити у 29–57% досліджуваних); особливо це спостерігалось в групі людей середнього віку (52,3%). Події теперішнього часу майже не вказуються досліджуваними у всіх групах (від 0 до 2,7% досліджуваних вказували на теперішні події). Істотні відмінності спостерігалися серед групи людей молодого та зрілого віку: молодь згадувала більше подій недавнього минулого (47,5%), ніж люди середнього віку. Істотних відмінностей серед чоловіків та жінок не було виявлено.

Висновки. Проблема вивчення АП перебуває на стику дослідження особистості і пам'яті та дозволяє знайти нові ракурси їх вивчення. АП є базисом самосвідомості особистості, а її закономірності пов'язані не тільки з мотиваційно-смысловими, емоційними процесами та когнітивними процесами, а і з життєвими сценаріями.

Проведений аналіз довів, що АП має специфічні, властиві тільки цьому виду пам'яті функції і закономірності, суб'єктивне відображення пройденого людиною відрізка життєвого шляху, актуалізацію автобіографічних значущих подій і станів, якими визначається самоідентичність особистості.

Було виявлено, що найбільш поширеним видом відтворення спогадів є згадування подій з аргументацією; цей вид є більш характерним для жінок, аніж для чоловіків. Найменш поширеним є згадування подій-стимулів та відтворення міркувань. Найбільш поширеними темами серед усіх груп досліджуваних були теми родини (власної та батьківської), особистого життя, навчання та прове-

дення вільного часу. Найчастіше події власного життя описувалися досліджуваними позитивно або нейтрально. Позитивний окрас траплявся частіше у подіях, відтворених дівчатами; у юнаків, жінок та чоловіків зрілого віку переважав нейтральний окрас. Люди зрілого віку частіше згадували події давнього минулого та не вказували на давність подій порівняно з молоддю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нуркова В.В. Автобиографическая память как проблема психологического исследования. *Психологический журнал*. Том 17. № 2. 1996. С. 16–29.
2. Нуркова В.В. Свершенное продолжается: психология автобиографической памяти личности. Москва : Изд-во УРАО, 2000. С. 50–45.
3. Rubin D.S., Wetzler S.E., Nebes R.D. Autobiographical memory across the adult lifespan / Ed. by D.S. Rubin. Cambridge : Cambridge University Press, 1986, p. 57–89.
4. Johnson M.K., Hashtroudi S., Lindsay D.S. Source Monitoring. *Psychological Bulletin*, 1993. Vol. 114. P. 3–28.
5. Fitzgerald J.M. Vivid Memories and the Reminiscence Phenomenon: the Role of a Self-Narrative, *Human Development*. 31, 1988.
6. Fromhold F., Larsen S.F. Autobiographical Memory in Normal Aging and Primary Degenerative Dementia (Dementia Of Alzheimer Type). *Journal of Gerontology*, 46, 3, 1991.
7. Strogman K.T., Kemp S. Autobiographical Memory for Emotion. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 1991 (May), Vol. 29.
8. Robinson J.A. Autobiographical Memory. In: *Aspects of Memory*. 1992.